

ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ КРИТЕРІЇВ, ПОКАЗНИКІВ ТА РІВНІВ СФОРМОВАНOSTІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ УЧНІВ ОСНОВНОЇ ШКОЛИ

У даній статті обґрунтовані основні критерії, показники та рівні сформованості ціннісного ставлення до природи учнів підліткового віку загальноосвітньої школи.

This article focuses on the criteria, levels of forming the valuable attitude to the nature of teenagers.

Найважливішою науково-педагогічною проблемою сьогодення є орієнтація екологічної освіти на систему важливих суспільних цінностей, що визначає позицію людини до навколишнього середовища. Виховати цілісну особистість – це значить залучити підрастаючу людину до світу людських цінностей, виробити у неї ціннісні основи ставлення до дійсності. Однією із головних складових цього ставлення є ставлення до природи. Як першооснова всього живого і неживого на землі, як цінність, природа немає аналогів, бо виступає детермінантою всіх інших людських цінностей, їх умовою. Цінності природи мають доленосне значення для суспільства і всіх його членів. Між тим, зазначає О.В.Сухомлинська, у градації цінностей екологічні цінності, цінності природи, навколишнього середовища, у якому ми живемо, займають мало не останнє місце [10]. Тому проблема виховання ціннісного ставлення дітей і молоді до природи розглядається психолого-педагогічною наукою як одна із найбільш пріоритетних.

Аналіз домінантних орієнтацій школярів щодо природи свідчить про те, що кожен з них, як правило, орієнтується чи на споживацький, чи на естетичний, чи на ідеально-творчий, чи на еклектичний тип взаємовідносин з природою. Перевага ціннісного ставлення до природи полягає у тому, що воно виступає фундаментальним, всеохоплюючим виміром особистості і охоплює властивості природи не лише з погляду корисності, а й з точки зору пізнавальної, естетичної моральної цінності.

Саме розуміння природи як цінності зумовлює необхідність включення ціннісного освоєння природи в орієнтири екологічного виховання.

У процесі аналізу стану дослідження проблеми виховання ціннісного ставлення до природи у психолого-педагогічній та науково-методичній літературі, урахувавши те, що якісно змістовою характеристикою суб'єктивного ставлення є модальність та інтенсивність, нами виокремлено основні підходи до визначення критеріїв, основних показників та рівнів сформованості ціннісного ставлення до природи учнів підліткового віку.

У сучасній психолого-педагогічній науці питаннями діагностики рівнів сформованості екологічної компетентності, екологічної культури, системи екологічної освіти займаються О.О.Колонькова [2], О.В.Крюкова [3], О.М.Лазебна [4], Л.В.Маршицька [5], О.Л.Пруцакова [7], Н.А.Пустовіт [9], Г.П.Пустовіт [8], С.В.Шмалей [12], В.А.Ясвін [13] та ін.

Мета статті – обґрунтувати основні критерії, показники та рівні сформованості ціннісного ставлення до природи.

Для визначення критеріїв та рівнів сформованості ціннісного ставлення учнівської молоді до навколишнього природного середовища було використано спеціальну анкету, в яку ввійшло два блоки питань. Перший блок містив питання, що стимулювали респондентів на визначення своєї емоційної позиції стосовно довкілля. Знайомство з нею дало змогу отримати певне уявлення про ступінь розвитку в підлітків афективної складової ціннісного ставлення до природи. Йшлося про те, щоб виявити, як склалося в підлітків особистісне ставлення до навколишнього середовища, наскільки значущими для них є природні цінності, чи виникає в них бажання брати участь у розв'язанні конкретних екологічних проблем, чи викликає в них захоплення перспектива спілкування з природою, можливість милуватися її

красою й довершеністю. Розвиток саме цих потреб і якостей є передумовою успішного формування афективної складової ставлення до природи.

Необхідні дані стосовно наявного стану розвитку означеної складової було отримано в результаті аналізу відповідей підлітків на такі основні запитання:

- Наскільки гостро ви відчуваєте потребу в спілкуванні з природою?
- У чому (чи як) виражається ваша любов до природи?
- Які почуття переполюють вас, коли ви стаєте свідком учинків людей, які завдають шкоди природі?
- Назвіть екологічні проблеми і негаразди, які вас хвилюють.
- За що ви любите природу? тощо.

Аналіз відповідей школярів засвідчив, що перспектива спілкування з природою вабить “можливістю милуватися її красою й довершеністю”, “бажанням утілити свій інтерес до неї в конкретні екологічні дії”, “відчуттям міцного зв’язку з довкіллям” тощо.

Значна кількість підлітків (майже 60,0%), передусім молодшого та середнього підліткового віку, виявили любов до домашніх улюбленців, у яких вони вбачали, швидше, партнерів по грі, вірних друзів, а іноді й співрозмовників, а не безсловесних тварин. Характерно, що кількість відповідей такого спрямування від молодшого підліткового віку до старшого поступово зменшувалася (від 38,9 до 20,3 %). Це засвідчує необхідність застосування спеціальних педагогічних зусиль, аби підвищити коефіцієнт дії афективної складової у процесі формування в підлітків ціннісного ставлення до природи.

Мета другого блоку питань полягала в тому, щоб установити питому вагу практично-діяльній складової ціннісного ставлення респондентів до природи. Ми керувалися тим, що в процесі аналізу змісту поняття “ціннісне ставлення до природи” виникає необхідність охарактеризувати питання організації діяльності, яка визначає характер цілей взаємодії учнівської молоді з природою, її мотивів, готовність обирати ті чи інші стратегії поведінки, інакше кажучи, стимулювали екологічно-доцільні вчинки.

Запитання були сформульовані таким чином:

- У яких заходах по поліпшенню екологічної ситуації ви брали участь?
- Чи тримаєте ви вдома тварин і кімнатні рослини, як піклуєтеся про них?
- Чим ви реально можете допомогти природним об’єктам та істотам, що вас оточують?
- Чи прагнете ви самостійно брати участь в екологічних заходах? тощо.

Унаслідок узагальненого аналізу відповідей респондентів щодо рівня розвитку практично-діяльній компонента ціннісного ставлення до природи відзначимо, що майже всі школярі висловили бажання брати активну участь у природоохоронних акціях.

А втім, як виявилось, реальну участь у відповідних діях, за власним визнанням, беруть тільки 22,4% тих підлітків, які, за їх визнанням, утілюють свою любов до природи в конкретні дії. Це, як правило, догляд за домашніми тваринами, рослинами, участь у таких природоохоронних акціях, як “Первоцвіти”, “Мій голос я віддаю на захист природи”, “Посади своє дерево”, “Свіжий вітер”, “Не рубай ялинку”, “Нове життя джерел”, допомога птахам і звірям узимку, охорона водоймищ, виявлення природних об’єктів, що потребують охорони тощо.

Відповіді на запропоновані підліткам запитання засвідчили, що учнів, які старанно дбають про своїх улюбленців – домашніх тварин і рослин, знайшлося не так багато: 28,3% із 222 молодших підлітків, 25,7% із 218 середніх підлітків і 18,5% із 220 старших підлітків (табл. 1).

Як засвідчують дані, наведені в таблиці, молодші підлітки на 2,6 і 9,8% відповідно випереджають середніх та старших підлітків в участі у природоохоронній роботі.

Так В.А.Ясвін, провівши з цього приводу ґрунтовне дослідження, довів, що в молодшому підлітковому віці ставлення дітей до природи знаходиться на максимальному рівні, потім у середньому підлітковому віці відбувається незначне зниження, а у старшому підлітковому віці спостерігається різке падіння інтенсивності ставлення до природи [13].

Рівень розвитку практично-діяльнісного компоненту ціннісного ставлення підлітків до природи

Вік	Участь підлітків у природоохоронних акціях		
	рівень прагнення участі в акціях	загальна кількість	%
Молодші підлітки	високий	222	28,3
Середні підлітки	середній	218	25,7
Старші підлітки	низький	220	18,5

Тому переважаючий тип ставлення до природи в молодшому і середньому підлітковому віці В.А.Ясвін трактує як “суб’єктно-етичний”, а у старших підлітків як “об’єктно-прагматичний” [13: 24].

Крім цього, висновки Г.П.Пустовіта, В.А.Ясвіна, а також результати нашого дослідження виявили негативну тенденцію прояву, особливо серед старших підлітків, “жорстокого ставлення значної частини учнів 7-8 класів до окремих об’єктів чи природи в цілому,” зафіксували низький рівень їхніх практичних навичок у вивченні й охороні природи [8; 13].

І це за умов, коли саме практична діяльність у галузі охорони природи є центральною складовою в процесі формування ціннісного ставлення особистості до довкілля і разом з тим невід’ємною від складових – когнітивної та емоційно-ціннісної. Отже, досліджуючи взаємозв’язок цих складових, ми керувалися принципом єдності свідомості та діяльності, тому що практична діяльність є першоджерелом відомостей про природне середовище.

У процесі проведеної перевірки було виявлено недостатній рівень обізнаності з доступними для учнів підліткового віку екологічними проблемами, поверховий характер сприйняття екологічних ідей, відсутність належного впливу цих ідей на емоційну сферу школярів, розгляд природи тільки у зв’язку з її корисністю, відсутність активної екологічної діяльності тощо.

Узагальнені дані, отримані в процесі діагностики сформованості в підлітків ціннісного ставлення до природи, дали змогу за допомогою наведених нижче критеріїв виокремити три групи підлітків, які вирізняються своїми ціннісними позиціями стосовно природи, рівнем орієнтації на екологічні цінності, ступенем сформованості умінь і навичок екологічної діяльності, поведінковими показниками.

В основу поділу було покладено такі критерії:

1. Екологічний тезаурус підлітків: повнота, глибина й осмисленість відповідних знань.
2. Емоційність сприйняття природних цінностей та вплив його на формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.
3. Активність в екологічній діяльності.
4. Здатність до екологічної рефлексії та самореалізації природоохоронних дій і поведінки в природі.

Відповідно до визначених критеріїв до першої групи було віднесено підлітків із високим рівнем ціннісного ставлення до природи (15,3 %). Їх відзначає чітко виражена спрямованість на екологічні цінності в планах життєдіяльності й поведінки. Особистісне ставлення до природи, міцні та усвідомлені судження цих підлітків характеризуються чітким розумінням сутності основних екологічних понять і норм, умінням спиратися на них в оцінці поведінки людей і власних учинків. Характерна наявність стійкого й позитивного досвіду екологічної поведінки морального ставлення до навколишнього природного середовища, позитивної домінанти з позитивним потенціалом, непрагматичним, суб’єктивним ставленням підлітків до світу природи. Поряд з етичним освоєнням об’єктів природи спостерігається

спрямованість до отримання екологічних знань. Етичні норми взаємодії між підлітками переносяться на взаємодію підлітків з об'єктами природи. Відбувається суб'єктивізація у сприйнятті світу природи. Підлітки цієї групи самостійно й активно беруть участь у заходах з охорони навколишнього середовища.

Група середнього рівня сформованості в підлітків ціннісного ставлення до природи чисельніша (49,6%). Ці учні недостатньо володіють основними екологічними поняттями. Їм властиве знання основних екологічних норм, розуміння необхідності дотримання правил екологічної поведінки, організації якої переважно бракує систематичності і послідовності. Активна екологічна позиція ще не проявляється. Для підлітків характерна прагматична модальність та суб'єктивність ставлення до природного світу, прагнення знайти активну позицію в розв'язанні питань охорони природи і раціонального природокористування. У практичному житті більшість із них не користуються отриманою інформацією або використовують її прагматично.

Підлітків, яких було віднесено до низького рівня сформованості ціннісного ставлення до природи, відзначає вузькість екологічного кругозору, низький ступінь розвитку екологічного тезауруса й розуміння екологічних понять (35,1%). Ці підлітки не в змозі оцінити ті чи інші позиції відносно природи. Вони характеризуються переважанням перцептивно-афективної складової інтенсивності сприйняття світу природи. Тому об'єкти природи уявляються як "віддалені", "неіснуючі" у повсякденному житті. Як бачимо, при непрагматичному ставленні природа кваліфікується лише як джерело естетичного задоволення і підлітки сприймають її об'єкт як джерело реалізації своїх потреб, поруч із тим існує чітке розуміння життєво важливої необхідності в охороні природи.

Кожний рівень сформованості в підлітків ціннісного ставлення до природи характеризується відповідно до визначення компонентів та їх показників. Характеристики рівнів ціннісного ставлення учнів до довкілля стали результатом узагальнень, що є важливим орієнтиром для з'ясування динаміки і тенденцій формування в підлітків ціннісного ставлення до природи в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи.

Таким чином, результати пошуку виявили недостатній рівень ціннісного ставлення до природи переважної більшості підлітків, екологічні уподобання, оцінні вміння, стан залучення до екологічної діяльності, який нами досліджувався.

З огляду на зазначене вище нами визначено основні чинники, що слугують тому причиною:

- розрізнене сприйняття екологічних знань;
- організація пізнання природи в відриві від самої природи – за малюнками, схемами, приборами тощо;
- відсутність системного підходу до залучення підлітків до екологічних учинків і поведінки;
- недостатнє охоплення учнів позаурочною формою екологічного навчання і діяльності.

Усе це свідчить про наявність у сучасній загальноосвітній школі елементів формального підходу до організації екологічної освіти й виховання в цілому і до формування ціннісного ставлення до природи зокрема.

З цими висновками в основному збігаються як результати пошуків Г.С.Тарасенко [11], С.В.Шмалей [12] та ін., які досліджували можливості екологічної освіти й виховання в освітньо-виховному процесі загальноосвітньої школи, так і тих, які вивчають переваги формування у школярів ціннісного ставлення до природи в процесі діяльності позашкільних навчальних закладів (В.В.Вербицький [1], Г.П.Пустовіт [8] та ін.)

З огляду на це нагальною стає необхідність в подальшому пошуку і застосування таких засобів організаційно-педагогічного забезпечення навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи, які сприяли би ефективному формуванню в підлітків ціннісного ставлення до природи.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вербицький В.В. Юннатівський рух в Україні / За ред. Л.П.Манорик. – К.: Деміур, 2001. – 304 с.
2. Колонькова О.О. Врахування специфіки сільського та міського середовища у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи // Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи: Матер. Всеукр. наук.-прак. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2004. – 239 с. – С. 52.
3. Крюкова О.В. Формування екологічно-доцільної поведінки молодших школярів: Автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2005. – 20 с.
4. Лазебна О.М. Активна екологічна позиція як якість особистості // Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи: Матер. Всеукр. наук.-прак. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2004. – С. 153.
5. Маршицька В.В. Теоретичні основи виховання ціннісного ставлення школярів до природи // Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи: Матер. Всеукр. наук.-прак. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2004. – С. 43 – 46.
6. Мясищев В.И. Психология отношений: Избранные психологические труды / Под. ред. А.А. Будалева. – М.: Изд. ин-т. практ. психологии. – Воронеж, 1995. – С. 16.
7. Пруцакова О.Л. Виховання у школярів коеволюційних ціннісних орієнтацій шляхом упровадження екологічних дидактичних ігор // Взаємодія школи та громадських екологічних організацій у вихованні ціннісного ставлення школярів до природи: Матер. Всеукр. наук.-прак. конф. – К.: Центр екологічної освіти та інформації, 2004. – С. 30.
8. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах: Монографія. – К. – Луганськ: Альма-матер, 2004. – 540 с.
9. Пустовіт Н.А. Оцінні параметри екологічної компетентності // Педаг. науки. Вип. 42. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – С. 201 – 207.
10. Сухомлинська О.В. Сучасні цінності у вихованні: проблеми, перспективи // Шлях освіти. – 1996. – №1. – С. 24 – 27.
11. Тарасенко Г.С. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів екологічного виховання // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С. 170 – 177.
12. Шмалей С.В. Система екологічної освіти в загальноосвітній школі в процесі вивчення предметів природничо-наукового циклу: Монографія. – Херсон: Літера, 2004. – 364 с.
13. Ясвин В.А. Психология отношения к природе. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.